HARBIY SOHADA QONUNIYLIK VA HUQUQ-TARTIBOTNI TA'MINLASHNING STRATEGIK SAMARADORLIGI

Turdiqulov Mahtumqul Mirzaqulovich
Farg'ona davlat unversiteti

Annotatsiya: *Konstitutsiyaviy normalar va maxsus qonunchilik asosida harbiy boshqaruvda qonuniylikni mustahkamlashning ma'muriy-huquqiy determinizmi tahlil qilingan. Komandirlarning diskretsion vakolatlarini raqamli algoritmik tizimga o'tkazish, harbiy xizmatchilarning huquqiy debyutantligini tugatish hamda sohada "Raqamli intizomiy monitoring" va proaktiv navigatsiya platformalarini joriy etish bo'yicha tizimli tavsiyalar berilgan.*

Kalit so'zlar: *Harbiy soha, qonuniylik, huquq-tartibot, jamoat xavfsizligi, inson qadri, diskretsion vakolat, raqamlashtirish, intizomiy monitoring, huquqiy debyutantlik, profilaktika.*

Аннотация: *На основе конституционных норм и специального законодательства проанализирован административно-правовой детерминизм укрепления законности в военном управлении. Выдвинуты системные рекомендации по переводу дискреционных полномочий командиров в цифровую алгоритмическую систему, устранению правового дебютантства военнослужащих, а также внедрению платформ «Цифрового дисциплинарного мониторинга» и проактивной навигации в сфере.*

Ключевые слова: *Военная сфера, законность, правопорядок, общественная безопасность, достоинство человека, дискреционное полномочие, цифровизация, дисциплинарный мониторинг, правовое дебютантство, профилактика.*

Abstract: *Based on constitutional norms and special legislation, the administrative-legal determinism of strengthening legality in military management is analyzed. Systemic recommendations are provided to transfer commanders' discretionary powers into a digital algorithmic system, eliminate the legal debutantship of military personnel, and implement "Digital Disciplinary Monitoring" and proactive navigation platforms in the sphere.*

Keywords: *Military sphere, legality, law and order, public safety, human dignity, discretionary power, digitalization, disciplinary monitoring, legal debutantship, prevention.*

KIRISH

Ommaviy-huquqiy munosabatlarning maxsus boshqaruv sferasida harbiy sohada qonuniylik va huquq-tartibotni ta’minlash masalalari shunchaki Qurolli Kuchlar jangovar shayligining texnik yoki katsaviy ko‘rsatkichi emas, balki davlat suvereniteti, hududiy yaxlitligi hamda milliy xavfsizligi daxlsizligini kafolatlovchi oliy imperativ hisoblanadi. Zamonaviy kriminologiya va harbiy-ma’muriy huquq sotsiologiyasi prizmasidan yondashilganda, harbiy qismlarda huquq-tartibot samaradorligi faqat sanksion-majburlash choralarining deklarativ qattiqligiga emas, balki harbiy jamoalarda inson qadri proteksiyasini ta’minlovchi proaktiv ma’muriy-huquqiy filtrlarning mukammalligiga tayanadi. Siyosiy-huquqiy sabab-oqibat qonuniyatiga ko‘ra, komandirlik apparatining subyektiv diskretsion (ixtiyoriy) vakolatlarini qat’iy algoritmik mezonlar bilan chegaralash hamda katsaviy intizom tizimini shaffoflashtirish *(sabab)* — harbiy sohada latent huquqbuzarliklar genezisini barvaqt jilovlashni hamda barqaror huquq-tartibot muhitini *(oqibat)* shakllantirishni ta’minlovchi bosh determinantdir. Ushbu konsepsiyaning oliy poydevori yangi tahrirdagi O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining XXVII bobi normalarida o‘zining konseptual ifodasini topgan.

Konstitutsiyaning 152-moddasiga muvofiq, O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari O‘zbekiston Respublikasining davlat suverenitetini va hududiy yaxlitligini, aholining tinch hayoti va xavfsizligini himoya qilish uchun tuzilishi belgilangan bo‘lib, ularning tarkibiy tuzilishi hamda tashkil etilishi qonun bilan tartibga solinishi qat’iy mustahkamlangan. Mamlakat xavfsizligini ta’minlash uchun yetarli darajada Qurolli Kuchlariga ega ekanligi to‘g‘risidagi 153-modda normasi davlat zimmasiga mudofaa tizimini nafaqat moddiy-texnik, balki inson kapitalini huquqiy himoya qilish orqali ham rivojlantirish majburiyatini yuklaydi. Harbiy xizmat subyektlari davlat va jamiyat oldidagi majburiyatlarini qat’iy ustav tartib-taomillari sharoitida bajarganliklari bois, ularning daxlsizlik huquqlarini himoya qilish mexanizmlari alohida yuridik jozibadorlikka ega. Biroq, amaldagi harbiy-ma’muriy huquq amaliyoti va ustav intizomi normalarining (Qurolli Kuchlar Intizom ustavi doirasida) tahlili shuni ko‘rsatadiki, huquqbuzarliklar profilaktikasida inson omilining yuqoriligi hamda harbiy xizmatchilarning o‘z huquqlarini bilmasligi (huquqiy debyutantlik) holatlari muayyan protsessual

kolliziyalarni (ziddiyatlarni) keltirib chiqarmoqda. Qo‘mondonlik apparati tomonidan intizomiy jazolarni qo‘llash yoki rag‘batlantirish tizimidagi subyektiv yondashuvlar harbiy jamoalarda latent asimmetriyani vujudga keltirishi mumkin.

Tadqiqotning bosh maqsadi — konstitutsiyaviy normalar, “Huquqbuzarliklar profilaktikasi to‘g‘risida”gi Qonun hamda harbiy xizmatni o‘tash tartibi to‘g‘risidagi nizomlar asosida, harbiy sohada qonuniylik va huquq-tartibot samaradorligini oshirishning yangicha kriminologik-ma’muriy modellarini ishlab qilishdan iboratdir. Komandirlarning vakolat doirasini de-yure aniqlashtirish, harbiy xizmatchilarning huquqiy himoyasini inson omilidan xoli mustaqil raqamli monitoring platformalari (*Digital Military Ombudsman*) orqali ta’minlash hamda harbiy intizomni jazolash formatidan proaktiv huquqiy reabilitatsiya modeliga transformatsiya qilish takliflari ushbu tezisning o‘zak yo‘nalishini tashkil etadi.

Siyosiy-huquqiy determinizm qonuniyatlariga ko‘ra, harbiy boshqaruv apparatida intizomiy hokimiyat ko‘lami qanchalik aniq ma’muriy reglamentlar bilan muvozanatlashtirilsa, maxsus subyektlarning huquqiy daxlsizligi shunchalik yuqori darajada ta’minlanadi. Qurolli Kuchlar safida xizmat burchini bajarish jarayonida vujudga keladigan ommaviy-huquqiy munosabatlar oddiy fuqarolik munosabatlaridan o‘zining qat’iy imperativligi bilan ajralib turishi sababli, bu sohadagi qonuniylikni faqatgina ma’muriy jazolarning miqdori bilan o‘lchash metodologik xatolikka olib keladi. Strategik samaradorlikka erishishning bosh omili harbiy qismlarda huquqbuzarliklar genezisini latent bosqichidayoq aniqlaydigan proaktiv huquqiy to‘siqlarni raqamlashtirish hisoblanadi. Harbiy xizmatchilarning o‘z subyektiv huquqlaridan yetarli darajada xabardor bo‘lmasligi kognitiv huquqiy ong deformatsiyasini chuqurlashtirib, komandirlik apparatining diskretsion vakolatlarini suiiste’mol qilishiga latent zamin yaratishi mumkin.

Shu sababli, umumharbiy nizomlar va kasbiy majburiyatlar tizimida inson omilining ta’sir doirasini cheklovchi elektron nazorat vositalarini joriy etish jamoat xavfsizligini ta’minlashning bosh shartidir. Chaqiriluvchilar va kontrakt bo‘yicha xizmatni o‘tayotgan harbiy xizmatchilarning huquqiy statusi daxlsizligini ta’minlash, ularga beriladigan unvonlar, lavozimlarga tayinlash hamda katsaviy intizomiy sanksiyalar qo‘llash tartib-taomillarini raqamli monitoring formatiga o‘tkazish ma’muriy apparat faoliyatini to‘liq shaffoflashtiradi. Harbiy xizmatni o‘tash tartibi to‘g‘risidagi nizom normalarining buzilishi holatlari bo‘yicha ma’muriy shikoyat qilish tizimidagi

idoraviy sansalorlik elementlarini bartaraf etish odil sudlov mustaqilligi filtri orqali amalga oshirilishi qonuniy imperativdir.

Tadqiqotning bosh maqsadi — yangi tahrirdagi konstitutsiyaviy normalar va amaldagi harbiy-ma’muriy qonunchilik prinsiplari sinergiyasida, harbiy sohada huquq-tartibotni mustahkamlashning, subyektlar huquqiy savodxonligini proaktiv oshirishning hamda harbiy jamoalarda inson qadrini himoya qiluvchi modernizatsiyalashgan preventiv yuridik mexanizmlarni ishlab chiqishdan iboratdir.

Ommaviy-huquqiy munosabatlarda huquqbuzarliklar profilaktikasi tizimini institutsional jihatdan tashkil etish va boshqarish mexanizmlari nafaqat huquq-tartibot organlarining sanksion faoliyati, balki ijro hokimiyati apparatining barcha ijtimoiy-iqtisodiy tarmoqlar ustidan universal muvofiqlashtiruvchi qudratiga tayanadi. Davlat boshqaruvi subyektlari tomonidan preventiv ta’sir choralarining differensiallashuvi, axborot tizimlarining integratsiyalashuvi hamda subyektlarni jamiyatga qayta integratsiya qilish jarayonlarining qonuniy reglamentatsiyasi jamoat xavfsizligini ta’minlashning markaziy filtridir. Profilaktika turlarining, xususan, umumiy, maxsus, yakka tartibdagi va viktimologik choralarning yaxlit tizim sifatida o‘zaro hamkorlikda qo‘llanilishi boshqaruv apparatida idoraviy sansalorlik inqirozini bartaraf etuvchi hamda fuqarolarning huquqiy proteksiyasini kafolatlovchi strategik asbobjon hisoblanadi.

Ushbu funksional muvozanatning huquqiy o‘zagi Huquqbuzarliklar profilaktikasi to‘g‘risidagi qonunchilik normalarida o‘zining tizimli ifodasini topgan bo‘lib, unda ijtimoiy reabilitatsiya, profilaktik hisob axborot tizimi va g‘ayriijtimoiy xulq-atvor kabi fundamental tushunchalarning chegaralari aniq belgilangan. Qonunda jismoniy shaxslarning huquqbuzarlikdan jabrlanuvchiga aylanishi xavfini kamaytirish, qonuniylik va insonparvarlik prinsiplari asosida ishontirish usulining ustuvorligini mustahkamlash davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishi sifatida mustahkamlab qo‘yilgan. Ayniqsa, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi hamda mahalliy davlat hokimiyati organlariga hududiy dasturlarni tasdiqlash, ijro etuvchi organlar faoliyatini yo‘naltirish va hamkorlikni ta’minlash vakolatining berilishi ma’muriy huquqning universal tartibga solish salohiyatini ko‘rsatadi.

Mazkur tadqiqotning bosh maqsadi — amaldagi profilaktika qonunchiligi hamda yangi tahrirdagi Konstitutsiyaviy prinsiplar sinergiyasida, huquqbuzarliklar profilaktikasini bevosita amalga oshiruvchi ichki ishlar, prokuratura, adliya, mehnat va ta’lim organlari tizimidagi protsessual

kolliziyalarni tahlil etishdir. Shuningdek, boshqaruv apparatining universal nazorat funksiyalarini modernizatsiya qilish, inson omilini cheklovchi raqamli axborot resurslarini joriy etish hamda ommaviy-huquqiy munosabatlarda fuqarolarning huquqiy daxlsizligini kafolatlovchi modernizatsiyalashgan preventiv yuridik mexanizmlarni ishlab chiqish tadqiqotning bosh yo‘nalishini tashkil etadi.

Ommaviy-huquqiy munosabatlar doktrinasida huquqbuzarliklar profilaktikasi tizimini boshqarish universal ijro hokimiyati apparati va maxsus vakolatli organlar faoliyatining o‘zaro integratsiyalashuv darajasiga bevosita bog‘liqdir. Qonunchilikda profilaktikani bevosita amalga oshiruvchi organlar sifatida ichki ishlar, prokuratura, adliya, soliq va bojxona organlari bilan bir qatorda mehnat, ta’lim va sog‘liqni saqlash muassasalarining yagona tizimga birlashtirilishi ma’muriy huquqning barcha ijtimoiy-iqtisodiy sohalar ustidan boshqaruv quroli ekanligini anglatadi. Ma’muriy-huquqiy qonuniyatlarga ko‘ra, Vazirlar Mahkamasining davlat dasturlari orqali ushbu tarqoq tizimni muvofiqlashtirishi hamda mahalliy ijro etuvchi hokimiyat organlarining aholini ijtimoiy muhofaza qilish majburiyati ijro apparatining vertikal boshqaruv quvvatini mustahkamlaydi. Biroq, amaldagi boshqaruv amaliyoti tahlili shuni ko‘rsatadiki, ushbu ko‘p tarmoqli tizimda idoralararo axborot almashinuvi va funksional hamkorlikning yetarli darajada raqamlashtirilmaganligi profilaktika samaradorligini pasaytiruvchi bosh omil bo‘lib qolmoqda.

Xususan, profilaktik hisob axborot tizimining ma’muriy va huquqiy tabiati tahlil qilinganda, ma’lumotlarni to‘plash, qayta ishlash va saqlash jarayonlarida inson omilining hamon yuqoriligi ko‘zga tashlanadi. Qonunda yakka tartibdagi profilaktika choralarini qo‘llashda ta’sir ko‘rsatish choralarini farqlash va farqli yondashish prinsiplari belgilangan bo‘lsa-da, amaliyotda o‘rta bo‘g‘in inspektorlarining diskretsion vakolatlari kengligi, ya’ni shaxsni elektron profilaktik hisobga olish yoki chiqarish mezonlarini subyektiv talqin qilish holatlari protsessual asimmetriyani keltirib chiqarmoqda. G‘ayriijtimoiy xul-atvorli yoki huquqbuzarlik sodir etishga moyil bo‘lgan shaxslarni aniqlashda qat’iy algoritmik filtrlarning yo‘qligi mansabdor shaxsning ixtiyoriy qaror qabul qilishiga yo‘l ochadi, bu esa fuqarolarning huquqiy ongidagi nigilizm va ma’muriy tobelik reflekslarini chuqurlashtiradi.

Bundan tashqari, ilgari sudlangan va ozodlikdan mahrum etish joylaridan ozod qilingan shaxslarni ijtimoiy reabilitatsiya qilish va ijtimoiy moslashtirish vazifasini bajarishda faqatgina ichki ishlar organlarining ma’muriy bosim choralariga tayanib qolish tizimli retsidivizmning oldini olishda kutilgan

kriminologik samarani bermayapti. Mehnat va ta’lim organlarining ushbu subyektlarni proaktiv ish bilan ta’minlash, ularga psixologik va pedagogik yordam ko‘rsatish borasidagi funksional majburiyatlari ko‘p hollarda deklarativ xarakterda qolib ketmoqda. Demak, huquqbuzarliklar profilaktikasining strategik muvaffaqiyati nafaqat nazorat organlarining sanksiyalari miqdori bilan, balki ommaviy muvozanatni ta’minlovchi proaktiv raqamli bloklash tizimlari, majburiy reabilitatsiya dasturlari hamda davlat apparati faoliyatining konstitutsiyaviy shaffofligi bilan o‘lchanadigan uzviy jarayondir.

Profilaktik hisob axborot tizimini inson omilidan xoli "Aqlli algoritmlar" (Predictive Policing) modeliga o‘tkazish.

Huquqbuzarliklar profilaktikasi to‘g‘risidagi qonunchilikda elektron profilaktik hisob tizimi nazarda tutilgan bo‘lsa-da, shaxsni hisobga olish yoki hisobdan chiqarish jarayonlarida o‘rta bo‘g‘in inspektorlarining subyektiv diskretsion vakolatlari saqlanib qolmoqda. Taklif: Qonunchilikka o‘zgartirish kiritib, g‘ayriijtimoiy xulq-atvor mezonlarini to‘liq raqamlashtirish va shaxsni profilaktik hisobga olish jarayonini qat’iy algoritmik indikatorlar tizimiga o‘tkazish lozim. Shaxsning huquqbuzarlik sodir etishga moyillik darajasi avtomatlashtirilgan dasturiy ta’minot tomonidan inson omilisiz aniqlanishi, mezonlar buzilgan taqdirda esa tizim protsessual harakatlarni avtomatik ravishda bloklab, nazorat qiluvchi adliya organlariga signal yo‘llashi shart.

Ozodlikdan mahrum etish joylaridan ozod qilingan shaxslarni ijtimoiy reabilitatsiya qilishda "Ijtimoiy-huquqiy kooperatsiya" majburiy raqamli navigatsiyasini yaratish.

Ilgari sudlangan subyektlarni ijtimoiy moslashtirish vazifasi amaliyotda asosan ichki ishlar organlarining sanksion-nazorat choralari bilan cheklanib, mehnat va ta’lim organlarining preventiv funksiyalari o‘rtasida tizimli integratsiya mavjud emas. Taklif: Mehnat va ta’lim vazirliklari hamda profilaktika organlari o‘rtasida blokcheyn texnologiyasiga asoslangan yagona platforma joriy etish zarur. Jazoni o‘tab chiqqan shaxs tizimga kiritilgan kundan boshlab, unga bandlik va professional sotsializatsiya bo‘yicha inson omilidan xoli proaktiv yo‘llanmalar paketini avtomatik ajratish hamda ushbu majburiyatlar bajarilishini elektron monitoring qilish qonunan majburiy etib belgilanishi shart.

Ilgari surilgan proaktiv tashabbuslarning ommaviy-huquqiy munosabatlarga integratsiya qilinishi quyidagi ijobiy natijalarni kafolatlaydi:

Latentlikning kamayishi: Profilaktik hisob tizimining algoritmlashuvi natijasida ma’muriy o‘zboshimchalik sferasi minimumga tushadi va huquqbuzarliklar barvaqt jilovlanadi.

Resotsializatsiya samaradorligi: Ozod qilingan shaxslarning mehnat va ta’lim organlari tomonidan majburiy raqamli navigatsiya orqali qamrab olinishi tizimli retsidivizm xavfini keskin kamaytiradi.

Yagona amaliyot: Profilaktika subyektlari bo‘lgan ko‘p tarmoqli vazirliklarning hamkorligi raqamli nazorat ostida yagona tizimli modelga transformatsiya bo‘ladi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, ommaviy-huquqiy munosabatlarda huquqbuzarliklar profilaktikasi tizimini modernizatsiya qilish — faqatgina nazorat organlarining sanksion yukini oshirish bilan emas, balki tarqoq subyektlar faoliyatini raqamli va protsessual filtrlar orqali muvozanatlashtirish bilan ta’minlanadigan deterministik jarayondir. Ijro hokimiyati apparatining universal boshqaruv quvvati qonunda mustahkamlangan qonuniylik, insonparvarlik va tizimlilik prinsiplari bilan muvozanatlashgandagina jamiyatda barqaror huquq-tartibot muhitini qaror toptira oladi.

Huquqbuzarliklar profilaktikasi to‘g‘risidagi qonunchilik doirasida subyektlarni ijtimoiy reabilitatsiya qilish, profilaktik hisob tizimini yuritish hamda jismoniy shaxslarning jabrlanuvchiga aylanishi xavfini kamaytirish (viktimologik preventiv) vazifalari o‘rta bo‘g‘in amaldorlarining ixtiyoriy qarorlariga emas, balki qat’iy raqamli reglamentlarga tayanishi lozim. Vazirlar Mahkamasi hamda mahalliy ijro etuvchi hokimiyat organlarining muvofiqlashtiruvchi vakolatlari davlat apparatida idoraviy sansalorlik omillarini jilovlashga xizmat qilishi shart.

Yakuniy xulosa sifatida aytish joizki, taklif etilayotgan avtomatlashtirilgan algoritmik modellar hamda raqamli kooperatsiya mexanizmlarining qonunchilikka implementatsiya qilinishi jamiyatda huquqiy debyutantlik va nigilizm inqirozlariga barham beradi. An’anaviy nazorat-majburlash modelidan to‘liq raqamlashgan, proaktiv va inson qadrini himoya qiluvchi muvozanatlashgan preventiv ekotizimga o‘tish — Yangi O‘zbekistonda fuqarolarning huquq va erkinliklarini kafolatlashning hamda demokratik huquqiy davlat poydevorini mustahkamlashning eng oliy kafolatidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. **O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi** (yangi tahriri).2023

2. O‘zbekiston Respublikasining 2014-yil 14-maydagi **“Huquqbuzarliklar profilaktikasi to‘g‘risida”gi O‘RQ-371-son Qonuni** (yangi tahriri).

3. O‘zbekiston Respublikasi qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi – Lex.uz.

4. O‘zbekiston Respublikasining 2018-yil 8-yanvardagi **“Ma’muriy tartib-taomillar to‘g‘risida”gi O‘RQ-457-sonli Qonuni**